

بررسی چگونگی ایجاد و ارتقا قرارگاه‌های رفتاری در فضاهای شهری

مریم غلامیان، فرح حبیب

۱- مریم غلامیان، دانشجوی دکترا رشته شهرسازی، maryamgholamian15@yahoo.com،
۲- فرح حبیب استاد تمام دانشکده هنر و معماری، frh_habib@yahoo.com

چکیده

این پژوهش به بررسی مفاهیم اصلی پیرامون ایجاد قرارگاه‌های رفتاری و نحوه تأثیرگذاری رفتار در محیط در ایجاد فضاهای اجتماعی فعال در فضاهای شهری می‌پردازد. این پژوهش با تشریح مفاهیم کلیدی و چارچوبی منظم از قرارگاه‌های رفتاری، نحوه ایجاد، ارتقا و سنجش کیفیت فضاهای شهری را ارزیابی می‌نماید. از این رو با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و اسناد، مقالات مختلف داده‌های مورد نظر را جمع‌آوری کرده است. این پژوهش از نظر هدف بنیادی و جز دسته پژوهش‌های توصیفی هست.

واژگان کلیدی: قرارگاه رفتاری، محیط، فضای شهری، رفتار

۱- مقدمه

فضاهای شهری به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عرصه‌های تجلی هویت، فرهنگ و تمدن بشر، بستری مناسب برای یافتن نگرشی جامع نسبت به کیفیت زندگی ساکنان هر جامعه قلمداد می‌شود (وانگ، لی، یو، هی و ژن، ۲۰۱۷). گسترش سریع فضاهای شهری و طرح‌های توسعه بدون برنامه نگرانی‌های مختلفی را در مورد احیاء و حفظ حیات فضاهای شهری ایجاد کرده است (بهشتی و زالی، ۲۰۱۱). از این رو، الگوی توسعه سواره محور در شهرسازی معاصر منجر به کاهش کیفی قرارگاه‌های رفتاری شده است (اندرسون، راگری، استیمرز و هاپرت، ۲۰۱۶ و ژنگ، سانگ، هی و شن، ۲۰۱۸). سرزندگی در فضای شهری در ارتباط مستقیم با ظرفیت آن فضا برای برقراری فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی است (یو، دانگ و شینگجیان، ۲۰۱۸).

ارتباط بین سرزندگی شهری و عبور و مرور عابرین پیاده از مدت‌ها قبل توسط پژوهشگران مورد کنکاش قرار گرفته بوده است (جاکوبز، ۱۹۶۱: گل، ۱۹۸۷ و وایت، ۱۹۸۰). آن‌ها بر این باور بودند که حضور دائمی مردم در خیابان‌ها و پیاده‌روها امکان برقراری تعاملات اجتماعی را در بین آن‌ها افزایش می‌دهد که به نوبه خود می‌تواند منجر به افزایش روابط شخصی‌تری در بین ساکنین آن محله گردد (لانگ و مورا، ۲۰۱۸). ماهیت فعالیت پیاده‌روی چیزی فراتر از امر حمل‌ونقل است؛ بلکه شامل عناصر روانشناسان‌ای همچون مراودات اجتماعی، سلامتی، خوشنودی و حس تعلق به مکان است (سانگ ولی، ۲۰۱۵).

هویت شهرها نه تنها ساخته شده از فرم‌ها و ویژگی‌های ساده و خاطره‌انگیز است بلکه به اهمیت تمامی ویژگی‌های بناهای شهر، اقلیم و فضای اجتماعی و به معنای وابسته به کاربران فضاهای شهری نیز است (فرکیش و احمدی، ۱۳۹۲). موضوع علم «طراحی شهری ایجاد فضاهای باکیفیت در سطح شهره است، بخشی که زندگی عمومی مردم در جریان است و در خیابان، میدان و پارک، افراد با شرایط و

کیفیت‌های مناسب و نامناسب آن در تماس مستقیم قرار می‌گیرند (گلستانی، میری و مطلبی، ۱۳۹۴). طراحی بر مبنای الگوهای روان‌شناختی طراحان را قادر می‌سازد که محیط‌هایی انعطاف‌پذیر خلق کنند که پاسخگوی احاد مردم باشد. محیطی که به گفته آلتمن هم تأثیرپذیری دارد و هم نظارت بر ارتباطات اجتماعی را مقدور مباد سازد (انصاری، جمشیدی و الماسی فر، ۱۳۸۹). قرارگاه رفتاری پدیده‌ای سازگار با محیط‌زیست است؛ به طوری که الگوهای فضایی و زمانی می‌تواند به‌عنوان سیستمی یکپارچه متشکل از نیروها و نمونه‌هایی کنترل‌شده در حالت تعادل نگه داشت. اجزای سازنده و فرآیندهای موجود در قرارگاه رفتاری از همبستگی درونی بالایی برخوردار می‌باشند (بارتو، ۲۰۰۹، ۴).

این پژوهش به بررسی عوامل تأثیرگذار محیطی بر ایجاد قرارگاه‌های رفتاری تأکید دارد و با بررسی عوامل مؤثر بر ایجاد قرارگاه‌های رفتاری به تدوین راهکارهایی مؤثر می‌پردازد.

۲- پیشینه پژوهش

بررسی پیشینه تحقیق‌های صورت گرفته در ایران در خصوص قرارگاه رفتاری نتایجی رو مشخص نموده به‌طور خلاصه به‌مرور برخی از آن‌ها می‌پردازیم. در پژوهشی که به بررسی کیفیات محیطی تأثیرگذار بر قرارگاه رفتاری در فضای سبز پرداخته‌شده بود نشان داد که مخلفه نفوذپذیری بصری و فیزیکی، مخلفه تنوع فعالیتی، مخلفه امنیت و مخلفه آسایش محیطی نقش تأثیرگذاری در شکل‌گیری قرارگاه رفتاری مطلوب ایفاء می‌کند (سربندی فراهانی و همکاران، ۱۳۹۳). یافته‌ها در پژوهشی دیگر که به بررسی همبستگی بین قرارگاه رفتاری و بازطراحی مبلمان و فضای شهری پرداخته شد حاکی از آن بود که عواملی چون خوانایی، متمایز بودن، تقویت عناصر هویتی، هماهنگی با بافت و زمینه، محصور فضا، تباین فضایی، طراحی جداره و نحوه نورپردازی از عوامل مؤثر بر ارتقاء قرارگاه رفتاری شناخته شد (گلستانی و همکاران، ۱۳۹۴).

در مقاله‌ای که به بررسی قرارگاه‌های رفتاری در فضاهای شهری ارومیه پرداخته شد نتایج نشان داد که شکل‌گیری فضاهای پنهان منجر به از بین رفتن امنیت، شکل‌گیری شغل‌های کاذب می‌شود و تأثیر نامطلوب بر حوزه ادراکی، روانی و زیست‌محیطی شهروندان ایجاد می‌کند (حسین زاده دلیر و علیزاده، ۱۳۹۴). مرجانه زندی (۱۳۹۴).

در پژوهشی به بررسی نقش باغ در شکل‌دهی به فضاهای جمعی شهری و دسته‌بندی الگوهای ساختاری بر اساس نقش باغ در مجموعه پرداخته است. نتایج نشان‌گر نقش مهم عنصر واسطه باغ در الگوهای قرارگاه رفتاری در شکل‌گیری عناصر شهری بوده است (زندی، ۱۳۹۴).

در پژوهشی با عنوان «بازشناسی الگوهای رفتاری در میدان انقلاب اصفهان» نشان داد که الگوهای رفتاری از جمله: نشستن، استراحت کردن، صحبت کردن، نگاه کردن، خریدن، فروختن، قلیان کشیدن، خوردن، نوشیدن و عکس گرفتن از مهم‌ترین و اساسی‌ترین الگوهای رفتاری هستند (دلاکه و همکاران، ۱۳۹۶). در خصوص پژوهش‌های صورت گرفته در نشریات بین‌المللی می‌توان به مقاله‌ای که به بررسی اثرات قرارگاه رفتاری بر نوع رفتار کودکان پرداخته‌شده است، نتایج نشانگر آن بود که به‌کارگیری تکنیک‌های مختلف آموزشی و فراهم آوردن شرایط آن در قرارگاه آموزشی منجر به بروز رفتارهای مثبت و کارایی بیشتر دانش‌آموزان می‌شود (کونین و قرارگاه شرمان، ۲۰۰۹). در مقاله‌ای دیگر که به بررسی مفهوم میان‌رشته‌ای نظریه قرارگاه رفتاری پرداخته شد نتایج نشان داد که این تئوری به‌عنوان زیربنای اصلی بسیاری از حوزه‌های تحقیقاتی و رشته‌هایی همچون روانشناسی اکولوژیک، مطالعات رفتار و محیط، بوم‌شناسی رفتاری، روانشناسی محیطی و روانشناسی اجتماعی قلمداد می‌شود (پوپوو و چمپالوو، ۲۰۱۲). در پژوهشی دیگر در کشور تایوان در خصوص وجود قرارگاه‌های رفتاری و تأثیراتی که بر ارتباطات اجتماعی در مدت بیست سال اعمال‌شده صورت گرفت؛ یافته‌های این پژوهش نشانگر آن بود که طراحی فضای عمومی باید مبتنی بر درک واقعی از سبک زندگی و فعالیت‌های افراد ساکن در آن محله باشد (لیو، ۲۰۱۲). در مقاله‌ای دیگر بحث توزیع کاربری‌ها به شکل استاندارد در تطابق با رفتار اجتماعی مردم مورد بحث قرار گرفته است (زالی، ۲۰۱۶). در مقاله‌ای که باهدف بررسی تأثیر هویت قرارگاه رفتاری بر ادراک مردم از طریق گرد هم آمدن ساکنین در فضاهای جمعی به روش شبیه‌سازی صورت گرفت، نتایج نشان داد که مردم غالباً قرارگاه‌های رفتاری را از طریق فضاهای اجتماع‌پذیر شناسایی می‌کنند (هفت، هوک، ادموندز و ویزی، ۲۰۱۴). در پژوهشی دیگر به تجزیه و تحلیل انواع مختلف قرارگاه‌های رفتاری که نقش فضای سوم را بازی می‌کنند پرداخته شد که نتایج نشانگر آن بود که فضاهای عمومی که منجر به برقراری تعاملات اجتماعی و الگوهای رفتاری می‌شوند، به‌عنوان فضای سوم شناخته می‌شوند (قلعه نوعی و سمیعی، ۲۰۱۵). در تحقیق دیگر با بهره‌گیری از نظریه قرارگاه رفتاری به تجزیه و تحلیل مدیریت حمل‌ونقل پرداخته شد که نتایج گویای آن

بود که بر اساس نظریه قرارگاه رفتاری، ساختار شهر و سیستم حمل و نقل همبستگی معناداری با یکدیگر دارند و حمل و نقل شهری جزئی از رفتار سازمان‌دهی شده مردم است (مولت، ۲۰۱۶). آنچه مهم هست این است که آینده زندگی بشر در شهرها باید با دقت بیشتری در توزیع کاربری‌ها مورد ملاحظه قرار گیرد (زالی، ۲۰۱۵). همچنین در پژوهشی از کودکان مقیم در فنلاند و ژاپن در خصوص حس آن‌ها نسبت به مکان‌های معناگرا و قرارگاه‌های رفتاری بررسی‌هایی صورت گرفت که نتایج نشانگر تفاوت معناداری بین حس کودکان دو کشور نسبت به این مقوله بوده است. یافته‌ها ضمن نمایان ساختن اهمیت فرهنگ هر کشور نشان داد که سرزندگی و فعال بودن قرارگاه رفتاری منجر به ایجاد محیط‌های دوست‌دار کودکان نیز خواهد شد (کیتا، اولیور، ایکدا، احمدی، آمیا و لاتیکائینن، ۲۰۱۸).

۳. مبانی نظری

۳-۱) تعریف اجتماع‌پذیری فضا

با توجه به دیدگاه جان لنگ، الگوها و شکل‌های شکل‌گرفته تعاملات اجتماعی و ویژگی‌های فضای معماری ساخته‌شده در عرصه‌ها و قلمروهای عمومی شهری اهمیت ویژه‌ای را دارا می‌باشند. علت اصلی این موضوع این هست که بین دل‌بستگی مردم فضاهای ساخته‌شده و تعامل اجتماعی، ارتباطی تنگاتنگ وجود دارد (Lang, 1987, p. 128). در حقیقت اهمیت اجتماع‌پذیری فضا به میزانی شده که نظریه‌پردازان زیادی روی تأثیر کیفیت روی دل‌بستگی به مکان که مردم در آن زندگی می‌کنند تأکید ویژه‌ای داشته‌اند. مطابق با این نظریه‌های نظریه‌پردازان مختلف، دل‌بستگی به مکان نه فقط با توجه به وجوه فیزیکی آن در یک مکان تقویت می‌گردد؛ بلکه همین‌طور کیفیت تعامل‌های اجتماعی نیز در آن مکان روی دل‌بستگی به مکان هم تأثیرگذار دارد (pol, 2002) (مطابق با تعریفی که همفکری اسموند ارائه کرده است، بهره بردن از لغت‌های فضای اجتماع دوست یا فضای اجتماع‌پذیر یا فضاهای اجتماع‌گریز و فضاهای گردآورنده بیان‌کننده کیفیت‌های فضایی‌ای هست که مردم را گرد هم دیگر جمع می‌آورد یا آن‌ها را از هم دورتر می‌کنند (Osmond, 1957) جهت توضیح این موضوع که آیا فضا اجتماع‌پذیر است یا نه و در این راستا تعامل اجتماعی چگونه است دلیل‌های بسیار زیادی وجود دارد. بااهمیت‌ترین دلیل این هست که ارتباط متقابل اجتماعی جهت پاسخ‌گویی به نیازهای انسان به احساس تعلق و پیوند جویی به یک مکان بااهمیت است. هر فرصتی جهت کسب نمودن این‌چنین منظوری مثبت ارزیابی و تلقی شده است. دیگر دلیل این مورد هست که فعالیت‌هایی مثل تعامل با دیگران با به ایجاد ساختن زمینه‌های اجتماع‌پذیری و اجتماعی شدن در راستای رشد فردی یک فرد کمک می‌نماید (Salehnia, 2010, p. 87) (نظریه‌پرداز مطرح دیگر یعنی کریستوفر الکساندر در مطالعه خود ملاقات‌هایی که هرازگاهی رخ می‌دهند و غیررسمی بین دو یا چند نفر می‌باشند را زمینه‌ساز برای ارتقا و رشد دوستی‌ها و را به‌های روزمره مردم می‌داند و بر این نکته تأکید می‌نماید. به باور الکساندر و همکارانش در پژوهشی که در سال ۱۹۶۸ انجام داد، تعامل اجتماعی، نگرش افراد با زمینه‌های ذهنی و خصوصیت‌های متنوع را به هم دیگر نزدیک می‌نماید. به‌صورت جمع‌بندی و کلی اجتماع‌پذیر بودن یا نبودن یک فضا را می‌توان به این صورت‌یادکرد. این موارد چک لیستی برای اجتماع‌پذیر بودن یک فضا به شمار می‌آیند:

الف) به نیاز پیوند جویی و احساس تعلق به مکان هر انسان جواب می‌دهد؛

ب) به توسعه فردی کاربران یاری می‌رساند؛

ت) به وجود آورنده فضای رشد دوستی‌ها و رابطه‌های روزمره می‌گردد؛

ث) موجب کاهش یافتن برخوردهای غیرانسانی می‌گردد؛

ج) روشن‌تر گشتن عملکرد و فعالیت بناهای فضاهای شهری؛

ح) موجب حمایت بیشتر کاربران فضا یعنی مردم و شهروندان از هم دیگر می‌گردد (Pouurdeyhaini & Nouatkhani, 2014, p. 5).

۳-۲) تعامل اجتماعی و فضاهای باز شهری

به اعتقاد پاکزاد در نوشتار که در سال ۱۳۸۴ عرصه‌های عمومی از اهمیت به‌خصوص در حیات تعامل‌های اجتماعی کاربران فضا و به‌صورت کلی شهروندان برخوردار هستند که بیشتر اوقات از بالاترین امکانات به‌صورت بالقوه و بالفعل جهت حضور مردم است و همچنین محدودیت‌های اندازه، زمانی و کنترل نیز دارا نمی‌باشند. عرصه‌های باز عمومی‌تان انگیزه و انتخاب نمودن بدون دغدغه و آزاد بین رفتارها،

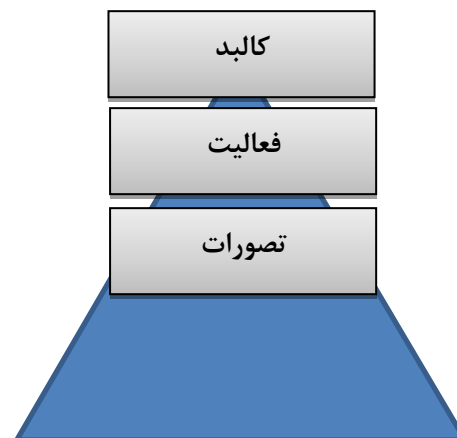

حرکتها را برای تعداد قابل توجهی از کاربران فضا یعنی مردم و شهروندان مردم و شهروندان فراهم می‌کنند (Lynch, ۱۹۷۲). به بیان بهتر منظور فضایی منظم هست که دارای انعطاف‌پذیری در راستای تطبیق دادن خود با رفتارهای مختلف هست که زمینه‌های القاکننده و خنثی‌کننده را برای کنش‌های خو انگیخته راهم می‌کند. Ibid (۱۱۰) در فضاهای عمومی این فرصت به وجود می‌آید که بعضی مرزهای اجتماعی می‌شکنند و برخوردهای از پیش مشخص نشده اتفاق افتاده و شهروندان در یک محیط اجتماعی جدید با یکدیگر ترکیب می‌شوند (Ibid, ۱۰۹) تعامل‌های رودررو و متقابل شالوده اساسی اصلی تمام شکل‌های کنش متقابل اجتماعی می‌باشند. (گیدنز، ۱۳۹۰). «گافمن» در دسته‌بندی دیگری که متفاوت هست دو نوع کنش اجتماعی را مطالعه و معرفی می‌کند. در رویکرد وی معیارهای دسته‌بندی او سطح توجه افراد شرکت‌کننده در کنش اجتماعی به حالت‌ها و رفتار هم دیگر بستگی دارد:

۱. دسته‌ی اول، کنش متقابل غیر کانونی که زمانی اتفاق می‌افتد که مردم از حضور هم دیگر اطلاع داشته باشند و این مورد را به نمایش می‌گذارند. در این حالت مردم همیشه با ارتباط‌های غیر کلامی ارتباط برقرار می‌کنند، از طریق حالت‌های چهره و اداها این مورد را انجام می‌دهند.

۲. دسته دوم کنش یعنی کنش متقابل کانونی آن موقعیت اتفاق می‌افتد که مردم به‌صورت مستقیم به چیزی که دیگران بیان می‌کنند یا انجام می‌دهند، توجه می‌نمایند.

از عوامل محیطی‌ای که روی تعامل اجتماعی تأثیرگذار است، میزان و شمارش مردم موجود جهت تماس در یک محدوده فضایی هست. مجاورت فضایی از بااهمیت‌ترین مشخص‌کننده‌های رابطه‌های لحظه‌ای مردم هست، اما حضور تعداد قابل توجه و زیاد در فضایی خیلی کوچک این توان را دارد باعث ادراک روان‌شناختی ازدحام گردد (آلمن، ۱۳۸۲). به باور فلاحت و کلامی (۱۳۸۷) از این جهت عرصه‌های باز شهری به‌عنوان قرارگاهی رفتاری، نقشی بااهمیتی در تأمین نیاز اجتماعی مردم و شهروندان، تعامل شهروندان با یکدیگر و رشد رابطه‌های فردی و اجتماعی دارا می‌باشند. وجود فضاهای دنج و خصوصی جهت ملاقات و گفت‌وگوهای رودررو و متقابل مردم باهم دیگر با توجه به ویژگی‌های سنی، اجتماعی، جنسی و به وجود آوردن فضاهایی جهت ارائه توانایی‌ها و مهارت‌های گروهی و فردی این توان را دارند که به‌عنوان قرارگاه‌های رفتاری تأثیرگذار در به وجود آوردن رابطه‌های اجتماعی گردند.

نمودار ۱: مؤلفه‌های به وجود آورنده فضا به باور کانتر

به باور گلکار (۱۳۸۰) در کالبد بر اساس تصورات فعالیت‌ها به وجود می‌آیند که یادآور الگوهای رفتاری و بستر ساز شکل‌گیری قرارگاه‌های رفتاری هست.

نکته مهم این مسئله هست که مسائل حیطة روانشناسی محیطی و مقوله قرارگاه‌های رفتاری در دودسته عمده مطرح می‌گردند و بر این اساس با ۲ رویکرد به مطالعه ماهوی این مفهوم‌ها می‌توان پرداخته شود: ۱: شناخت جوهر و هستی محیط، رفتار انسان و ارتباط الگوهای محیط و رفتار ساخته‌شده و ب: مخلفه‌ها و جایگاه اثرگذار علوم رفتاری در فرآیند طراحی.

۳-۳ مفهومی‌های قرارگاه رفتاری

تعریف قرارگاه رفتاری قرارگاه رفتاری به‌عنوان بخش‌هایی از محیط که شهروند در زندگی هرروزه آن‌ها را تجربه می‌نماید و با انجام و تکرار رفتارهایی مشخص، در آن‌ها خود را می‌یابد. در حقیقت وضعیت‌های متنوعی می‌باشند که شهروند در زندگی روزانه با آن‌ها مواجه می‌گردد و در هر کدام رفتاری متناسب با آن را از خود بروز می‌دهد. به شکلی که با گذر از وضعیتی به وضعیت دیگر رفتارش دگرگون می‌شود (Bahreini et al., ۲۰۱۲, p. ۱۵).

نظریه پرداز مطرح جا لنگ در نوشتار خود در تعریف که به قرارگاه رفتاری ارائه می‌دهد بدین شکل این موضوع را تعریف می‌کند: « مکان یا قرارگاه رفتاری اختلاطی پایدار از مکان و فعالیت در نظر گرفته شده است که اجزای زیر را شامل می‌شود: فعالیتی بازگشت کننده و قابل تکرار یا پترن در حال انجام رفتار، طرح ویژه‌ای از محیط کالبدی، ارتباطی دارای سازگار مابین این دو مورد، دوره زمانی به‌خصوص هست» (Lang, ۱۹۸۷, p. ۱۳۰).

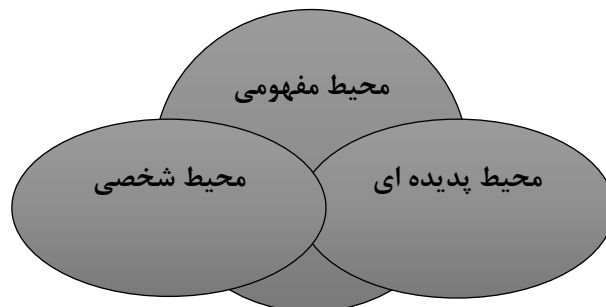
مباحث مرتبط با قرارگاه رفتاری برای اولین بار با به وجود آمدن رشته‌ای به نام روانشناسی اکولوژیک توسط راجر بارکر و همکارانش مطرح شد (بارکر، ۱۹۶۸). به راین اساس، یکی از دلایل اصلی ایجاد یا توسعه شهرها برقراری فعالیت‌های جاری و بالقوه مردم در آن شناخته شد (لانگ، ۱۹۸۷). از آن پس مباحث مرتبط با قرارگاه رفتاری جزئی جدایی‌ناپذیر از فرآیند طراحی شهری قلمداد گردید. در سال‌های اخیر شناخت مقوله قرارگاه رفتاری مورد تأیید قرار گرفته است.

قرارگاه رفتاری از دیدگاه ساختاری از ۱ یا چند پترن رفتار ظرف کالبدی همیشگی شکل می‌گیرد که در آن، ظرف کالبدی دربردارنده و هم ساز با پترن رفتاری هست. هم‌ساخت‌ها درواقع الگوهای کوتاه‌مدت رفتار ظرف کالبدی می‌باشند. مادامی که وابستگی متقابل میان رفتار و ظرف کالبدی برقرار باشد بهترین حالت قرارگاه رفتاری شکل می‌گیرد (Abioso, ۲۰۱۹: ۱۷; Triyadi & Abioso, ۲۰۱۹). قرارگاه رفتاری به‌عنوان واحدهایی از محیط که فرد در زندگی روزمره آن‌ها را تجربه می‌کند و با انجام و تکرار رفتارهایی مشخص، درون آن‌ها قرار می‌گیرد، درواقع وضعیت‌های مختلفی هستند که فرد طی زندگی روزمره با آن‌ها درگیر می‌شود و در هر یک رفتاری متناسب با آن را انجام می‌دهد. قرارگاه رفتاری واحدهایی پایه برای محیط در نظر می‌گیرد که به‌طور هم‌زمان عناصر کالبدی و اجتماعی محیط را در قالب یک کل مستقل در بردارد و بر رفتار افراد، تأثیر تعیین‌کننده می‌گذارد.

۳-۴ رفتار و قرارگاه رفتاری

«محیط» دربرگیرنده مجموعه‌ای از قرارگاه‌های رفتاری هست که داخل هم دیگر قرار گرفته‌اند و با یکدیگر، فصل‌ها و بخش‌های مشترک دارا می‌باشند. این قرارگاه‌های رفتاری دارای دو عنصر اصلی می‌باشند:

۱. یک پترن مشخص رفتار»
۲. یک محیط کالبدی». محیط فیزیکی در حقیقت ساختاری کالبدی دارد ترکیبی از سطح‌های دارای ارتباط به یکدیگر و تشکیل شده در پترن های خاص که فضاهای باز و سبز، اتاق، ساختمان‌ها و چیدمان فضا را شکل‌دهی می‌کنند. این سطح‌ها از بافت ها ، مواد ، و رنگ‌دانه‌های متنوع و گوناگون ادغام گشته‌اند و به روش گوناگون و مختلفی روشن می‌گردند.

تصویر ۱: شکل‌های محیط از نگاه داگلاس پورتیوس در سال ۱۹۲۷

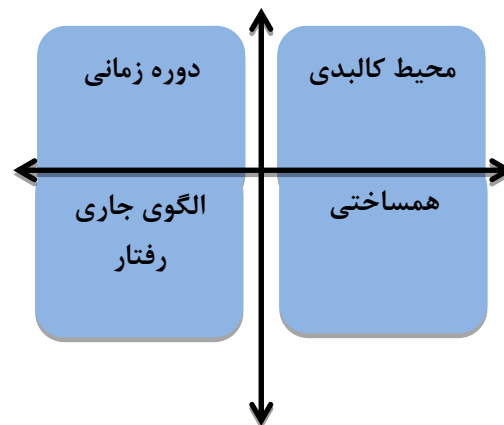

(ترسیم نگارنده بر اساس مرتضوی، ۱۳۶۷)

نخستین بار، «مدار رفتار» به عنوان شاخصی جهت ارزیابی و تحلیل محیط‌های معماری توسط «پارکر» بیان و معرفی گشت قرارگاه با مکان رفتاری «اختلاطی از مکان و فعالیت هست که اجزای زیر را دارد:

۱. فعالیتی قابل تکرار و ارتجاعی (پترن در حال انجام رفتار)
۲. طرح خاصی از محیط (محیط فیزیکی)
۳. ارتباطی دارای سازگار مابین این دو (هم ساختی)
۴. دوره زمانی خاص

اگر یک پترن شکل گرفته رفتاری در یک مکان کالبدی در تایم‌های گوناگون و متفاوت نمایان گردد، آن مکان این توانایی را دارد بخشی از ۱ یا چند قرارگاه رفتاری شود. یک قرارگاه رفتاری این توانایی را دارد نیازهای یک شهروند را از پایه‌ای‌ترین تا پیچیده‌ترین رفع سازد. هر قرارگاه رفتاری این توانایی را دارد یک حریم ایجاد کرده و کسب کند که رفتار در آن مستقر می‌گردد. مشکل حریم وقتی به وجود می‌آید که فعالیت‌هایی که نیازمند به تفکیک می‌باشند به صورت مطلوبی تفکیک نمی‌گردند.

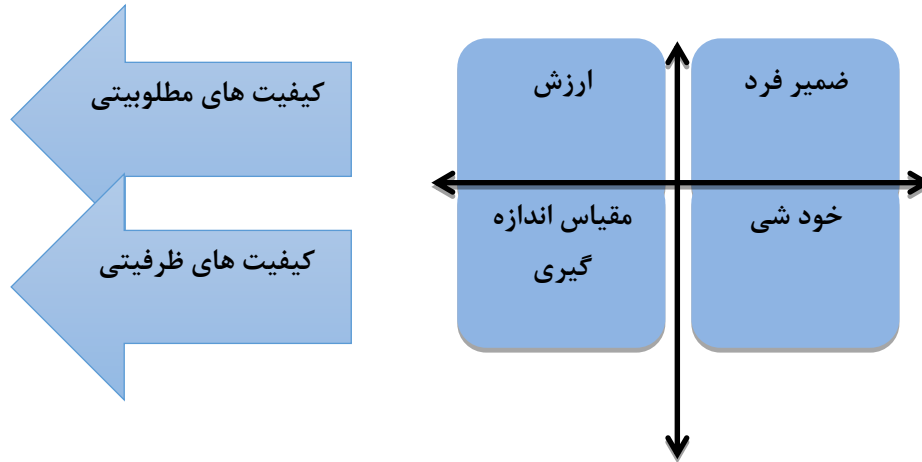

نمودار ۲: شاخص‌های قرارگاه‌های رفتاری از نگاه بارکر: (ترسیم نگارنده)

بر اساس نوشته ویکر (۱۹۸۶) «نظریه سطح اشباع منابع‌های انسانی» یکی از چندین مفهوم‌های کلیدی در نظریه مکان رفتار یا به عبارتی قرارگاه‌های رفتاری» به شمار می‌آید. به دلیل‌های گوناگون و متنوعی یک مکان رفتار این امکان را دارد میزان کم یا زیادی از مردمی را که به فعالیت تمایل دارند را به سمت خود جذب کند. زمانی که مردم زیادی در اطراف موضوع کار حضور دارند و مکان رفتار از پیدا کردن راهی جهت ورود مردم بیشتر ناتوان می‌گردد، پدیده اشباع بالای منابع انسانی به وقوع می‌پیوندد. از سمتی دیگر، زمانی که مردم کمی جذب فعالیت می‌گردند، پدیده فقدان اشباع منابع انسانی به وقوع می‌پیوندد (ویکر، ۱۹۸۶): بر این اساس مکان‌های رفتاری، حقیقت ایستایی دارا نمی‌باشند و در هر دو حالت «فر اشباع و یا فقدان اشباع»، کارایی مناسب از دست رفته تلقی می‌گردد. همین‌طور بایستی اذعان داشت که کیفیت محیط و فضاهای شهری از موضوع‌های بااهمیت در علم طراحی شهری و معماری هست که سنجش ادراکی و رفتاری مردم و کاربران فضا و انگاشته‌های ذهنی و نمایان شدن رفتار آن مردم در محیط، اهمیتی اساسی دارد؛ چنانچه لازم است تا به مطالبی اشاره شود (لطافتی و انصاری، ۱۳۹۸):

۱. نخست؛ طراحی شهری علمی هست که به سامان بخشی و افزایش کیفیت محیطی فضاها های عمومی شهری می‌پردازد. توجه نمودن به ساماندهی و بالا بردن کیفیت محیطی در فرایندی صورت می‌گیرد که مفهوم‌هایی مثل شاخص‌ها و معیارهای کیفی جواب دهنده محیطی معنی‌دار می‌گردند. این هنجارها بر خصوصیت‌های بحث می‌کند که معیار، مبین و شاخص جواب دهنده محیطی می‌باشند.
۲. ثانیاً کیفیت ۱ شیء درجه و میزان برتری مشابهت با فروتری آن در مقایسه با اشیاء دیگر هست که با استفاده از انسان از مسیر ذهنی و عینی به عنوان مجموعه خصوصیت‌های آن شیء درک و محسوب می‌شود. کیفیت یک شیء از دو منبع «ضمیر» فرد و خود «شیئی» ریشه می‌پذیرد که به ترتیب آن‌ها را «ارزش» و «مقیاس اندازه‌گیری» اسم‌گذاری کرده و نشان‌دهنده دو گروه «کیفیت‌های

مناسب» و «کیفیت‌های ظرفیتی» اشیاء می‌باشند. این نکته بااهمیت نقشی اصلی در بروز رفتار و شکل یافتن قرارگاه‌های رفتاری دارد و بر نوع و شکل بهره‌گیری از فضاها شهری اثر می‌گذارد و در آینده اثر خواهد داشت (لطافتی و انصاری، ۱۳۹۸).

نمودار ۳: بنیان‌های کیفی محیط و زمینه‌های ذهنی ادراکی در بروز رفتار و پترن رفتاری. (نگارنده)

۴. عامل‌های اثرگذار بر شکل‌گیری قرارگاه‌های رفتاری

محیط شامل مجموعه‌ای از قرارگاه‌های رفتاری هست که داخل هم دیگر قرار گرفته و باهم فصل‌های مشترک دارا می‌باشند. این قرارگاه‌های رفتاری دو عنصر اساسی را شامل می‌شوند یعنی یک «الگوی شاخص رفتار» و یک «محیط فیزیکی و کالبدی» (Lang, ۱۹۸۷, p. ۱۲۹). «قرارگاه رفتاری راجر بارکر نظریه‌ای در روانشناسی محیط هست که از ارتباط میان دو نظریه لوین و مورایه گرفته شده است. بارکر برخورد فرد و محیط را با مفهوم‌های الگوی پایدار رفتار و اشیای عینی و چارچوب زمانی یک حادثه در جایگاه را در اصطلاح قرارگاه رفتاری تعریف می‌نماید (Salehinia, ۲۰۱۰, p. ۱۰۲).

قانون‌های کلی بار کر به این شرح هست:

- ۱- آن زمانی که محیط تغییر می‌یابد رفتار مردم در محیط هم تغییر پیدا می‌نماید.
  - ۲- رفتارهای افراد در لحظه یکسان و در محیطی یکسان مشابه هم دیگر هستند.
  - ۳- ویژگی‌های محیطی‌ای توان را دارد در پیشگویی رفتار افراد تأثیرگذاری داشته باشد (Barker, ۱۹۶۸).
- به صورت جمع‌بندی شده و خلاصه بین مردمی که در یک قرارگاه رفتاری یکسان قرار گرفته‌اند، میزان شباهت بالایی وجود دارد. به اعتقاد بارکر قرارگاه رفتاری مثل یک نظام ارگانیزمی و فعال هست که مشتمل بر اجزاء و عامل‌هایی است: فعالیتی بازگشت کننده، ادامه‌دار و تکرار شونده، طرح به خصوص از محیط فیزیکی، دوره زمانی به خصوص و ارتباطی مطلوب و خوب و سازگار بین الگوی پایدار رفتار و مکان، این موردها بعدها توسط نظریه پردازان و پژوهش گران دیگری مصل صالحی نیا (۲۰۱۰) و دانشگر مقدم (۲۰۱۲) و دانش دوست (۲۰۱۳) مورد بررسی و تأیید مجدد واقع شده است.

۵. روش‌های ارزیابی قرارگاه‌های رفتاری

از دهه هزار و نهمصد و شصت میلادی پژوهش‌های میدانی بر روی «رفتار و فعالیت‌های انسانی»، شروع گشته است و معمارها و طراح‌های نام داری هم چون «تیل»، «کریستوفر الکساندر»، «ایلیارد»، «مایکلسون» و وایت این مبحث و شاخه را به شکل جدی دنبال نموده اند. درواقع پایه ریز مطالعه‌های رفتاری بصری را بایستی پروفیسور «دونالد ایلیارد» را بدانیم که با همکاری دیگر نظریه پرداز برجسته یعنی «کوبین لینچ» و «جان مایر» نخستین پژوهش بصری تجسمی را در مقیاس شهری انجام داده و مطالعه نمودند. برداشت الگوهای رفتاری مردم در چند میدان بااهمیت تهران هم توسط بحرینی صورت گرفته و مطالعه گشته است. در این روش از تکنیک عکس برداری تدریجی بهره گرفته شده است. بر پایه‌ی چگونگی، نوع و میزان نتیجه‌ها و دامنه حوزه مداخله در رفتارهای شهروندی، روش‌های متنوع و مختلفی جهت پیمایش، سنجش و بررسی و ارزیابی فرهنگی شهرنشینی و نوع و روش کاربست فضایی شهر توسط کاربران یعنی مردم، مورد بهره‌گیری واقع شده است که در مطالعه‌های «ایجاد نظریه و آزمون نتیجه‌ها»، مورد کاربرد بوده و تأثیرگذار می‌باشند. بررسی و مطالعه

رفتارهای شهروندی از آن جهت با اهمیت هستند که فقط از طریق این شناخت و سنجش رفتارهای شهروندی هست که این توان وجود دارد که، ممکن بودن انطباق فضاهای شهری در حوزه طراحی شهری و برنامه‌ریزی شهری را با نیازهای سالم مردم و شهروند شهری ایجاد می‌نماید (وزین، ۱۳۸۴: ۸۱).

علاوه بر این فضاهای عصر شهری با مفهومی‌هایی هم چون فضای شخصی، خلوت، ازدحام و قلمروها دارای رابطه نزدیکی هست (آلتمن، ۱۳۸۲). در برخی از پترن‌ها رفتار و محیط به نحوی با یکدیگر اختلاط پیدا می‌کنند که جدا کردن آن‌ها از هم سخت می‌گردد (نمازیان ۱۳۸۲، ۱۲). در راستای مطالعه فرهنگ شهرنشینی و در حقیقت مطالعه موضوع مورد پژوهش ندروش مختلف وجود دارد، روش‌های مداخله‌گرا در سنجش قرارگاه رفتاری روش‌های مداخله‌گر را شیوه‌هایی می‌دانند که به یک انسان یا گروه مورد مطالعه معرفی گشته‌اند. در این بین پژوهش تجربی را مثالی از کلاسیک رویکرد مداخله‌گر برمی‌شمارند و مصاحبه و نظرخواهی را، رویکردهای واسطه‌ای مداخله‌گر در پژوهش رفتارهای شهروندی به حساب می‌آورند (لنگ، ۱۳۷۸، ۶۰).

منفک‌های شهری مثل نرده: تعریف و تقسیم عرصه. هدف‌های اصلی در این نوع مبلمان عبارت هستند از: هویت بخشی، نظم و ایمنی

راه مسدود کن مثل تیرک: تعریف و تقسیم عرصه. هدف‌های اصلی در این نوع مبلمان عبارت‌اند از: احترام به پیاده و محدود کردن عبور

ساعت شهری: اهمیت دادن به زمان. هدف‌های اصلی در این نوع مبلمان عبارت‌اند از: زیبایی محیط و بالا بردن دقت و برنامه‌ریزی

پل عابر پیاده؛ هدف‌های اصلی در این نوع مبلمان عبارت‌اند از: ترافیک روان پیاده و سواره، آسایش پیاده و ایمنی

۵. اثرگذاری قرارگاه‌های رفتاری بر رفتار کاربران

به باور «پارکر»، قرارگاه رفتاری واحدی اجتماعی‌ای کوچک می‌باشند که از ترکیب پایدار یک فعالیت و یک مکان به نحوه‌ای صورتی پذیرد تا در فرآیندی منظم این توانایی را داشته باشد کارکردهای ضروری آن محیط رفتاری را رفع نیاز کند. «قرارگاه رفتاری» اصطلاحی است که در روان‌شناسی اکولوژیک به جای «عرصه فعالیت» به کار برده می‌شود. تحلیل رفتارشناسی و روانشناسی محیطی با استفاده از قرارگاه‌های رفتاری به شناخت بیشتر طراحی‌ها از پترن جاری رفتار یاری می‌رساند. نظریه پرداز مطرح جا لنگ در نوشتار خود در تعریف که به قرارگاه رفتاری ارائه می‌دهد بدین شکل این موضوع را تعریف می‌کند: «مکان یا قرارگاه رفتاری اختلاطی پایدار از مکان و فعالیت در نظر گرفته شده است که اجزای زیر را شامل می‌شود: فعالیت بازگشت کننده و قابل تکرار یا پترن در حال انجام رفتار، طرح ویژه‌ای از محیط کالبدی، ارتباطی دارای سازگار مابین این دو مورد، دوره زمانی به خصوص هست

با توجه به دیدگاه جان لنگ، الگوها و شکل‌های شکل گرفته تعاملات اجتماعی و ویژگی‌های فضای معماری ساخته شده در عرصه‌ها و قلمروهای عمومی شهری اهمیت ویژه‌ای را دارا می‌باشند. علت اصلی این موضوع این هست که بین دل‌بستگی مردم فضاهای ساخته شده و تعامل اجتماعی، ارتباطی تنگاتنگ وجود دارد

به اعتقاد «آلتمن»، طراحی محیط باید به اختراع مسیرهاهایی وقت بگذارد که این قلمروها را به روشنی تعریف نماید، به نحوه‌ای که کاربران و شهروندان و بیگانگان لایه‌های متنوع و مختلف قلمرو را به درستی بشناسند و مدت‌زمان مالکیت آن‌ها معلوم گردد. اگر این طور نباشد تعارض‌هایی بین مردم پدیدار خواهد شد و شاهد این تعارض در عرصه عمومی و فضاها های شهری خواهیم بود. اگر این قرارگاه‌های رفتاری تعریف درستی نداشته باشند مردم به تغییر آن دست می‌زنند.

۶. نتیجه‌گیری

پژوهش‌های زیادی در تبیین و معرفی و کاربرست مفاهیم قرارگاه رفتاری در حوزه روانشناسی اکولوژیک صورت گرفته است. اندیشمندان و نظریه‌پردازانی مثل بارکر به مفهوم‌های قابلیت محیط و وابستگی محیط پرداخته‌اند. با این حال پژوهش‌های کمی در رابطه با این حوزه وجود دارد که به کشف و تبیین عامل‌های محیطی اثرگذار بر شکل‌گیری قرارگاه‌های رفتاری و نوع کارکرد آن مطالعه کند. این مهم در حیطه مطالعات و عمل رشته‌هایی مثل طراحی شهری، معماری منظر و برنامه‌ریزی شهری هست. در مقاله پیش رو نقش کیفیت‌های محیطی بر شکل یافتن قرارگاه‌های رفتاری مورد مطالعه قرار گرفته و پژوهش شده است. با شکل دادن به محیط مصنوع، می‌توان شکل یافتن قرارگاه‌های رفتاری مناسب را آسان نموده و یا احتمال شکل یافتن قرارگاه‌های رفتاری نامناسب را پایین آورد. به صورت کلی می‌توان بدین شکل عنوان نمود که:

- بیشتر مردم جهت پاسخ‌گویی نیازهای روحی- روانی و اجتماعی به داخل قرارگاه‌های رفتاری می‌روند،
- نوع فعالیت در قرارگاه رفتاری با علاقه و نگرش فرد منطبق است که همراه با رضایتمندی و لذت هست،
- افراد، قرارگاه‌های رفتاری را در فواصل نزدیک به خانه و محل کارشان شکل می‌دهند و اغلب با پای پیاده به آن دسترسی می‌یابند.
- فعالیت صورت گرفته در قرارگاه رفتاری اختیاری است و فرد با میل شخصی خود در آن شرکت می‌کند.
- قرارگاه‌های رفتاری در بین ارتباط‌های دوستانه، توان بیشتری دارند.
- اغلب قرارگاه‌های رفتاری تک جنسیتی هست و به ندرت به صورت مختلط دیده می‌شوند.
- مدت حضور افراد در قرارگاه‌های رفتاری با شرایط ای و هوایی مناسب بیشتر هست.

بعضی از قرارگاه‌های رفتاری در زمان‌های خاصی از سال به‌عنوان مثال در فصل‌های خاصی فعالیت دارند، به‌عنوان مثال قرارگاه رفتاری اسکیت‌بازان که معمولاً فصل‌های تابستان و بهار فعالیت می‌کنند.

فهرست مراجع

۱. ارباب جلفایی، آرش (۱۳۷۹). مبانی فلسفی و روان‌شناختی ادراک فضا، مجموعه مقالات گردآوری و ترجمه‌شده، تهران، نشر خاک.
۲. امین زاده، بهناز افشار، وحید (۱۳۸۲). طراحی و الگوهای رفتاری پیشنهادی برای بهسازی پارک‌های شهری، مجله محیط‌شناسی، دوره ۲۹، شماره ۳۰، صص ۴۳-۴۶.
۳. انصاری، مجتبی، جمشیدی، سمانه الماسی فر: نینا (۱۳۸۹). بررسی حس قلمرو و رفتار قلمرویی در پارک‌های شهری، مطالعه موردی: پارک ساعی، مجله آرمانشهر، شماره ۴، بهار و تابستان‌ها
۴. ایرانمنش، نسیم (۱۳۹۳). فضای شهری؛ هنر انتزاعی و درک عمومی، ماهنامه شهرداریها، ۱۳۸۳، شماره ۵۹
۵. ایروانی، محمد و خدایپناهی (۱۳۹۱). روانشناسی احساس و ادراک، تهران، انتشارات مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها
۶. آزاد ارامکی، تقی (۱۳۹۰). پاتوق و مدرنیته ایرانی، انتشارات آوای نور ۲.
۷. آلتمن، ایروین (۱۳۸۲). محیط و رفتار اجتماعی خلوت، فضای شخصی، قلمرو و ازدحام، ترجمه علی نمازیان، مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی ۳
۸. بهزاد فر، مصطفی، سربندی، معصومه (۱۳۹۳)، کیفیات محیطی مؤثر بر قرارگاه‌های رفتاری در فضاهای سبز و باز، فصلنامه مطالعات برنامه‌ریزی شهری، سال دوم، شماره ۵
۹. پارسی، حمیدرضا (۱۳۸۱). شناخت محتوای فضای شهری، مجله هنرهای زیبا، شماره ۱۱، صص ۴۹-۴۱
۱۰. حیدری، محمد مهدی (۱۳۹۲). قرارگاه رفتاری، هنجار با ناهنجاری: نقدی بر سنت قرارگاه زدایی مدیریت شهری شیراز، فصلنامه گزارش سازمان نظام مهندسی ساختمان استان فارس، شماره ۷۹-۷۸، پاییز و زمستان ۱۸
۱۱. رنجبران، سحر، جلیلیان، سارا (۱۳۹۵). تحلیل ویژگی‌های رفتاری در فضاهای هنرستان و عواملی در جهت قدرت گرفتن قرارگاه‌های رفتاری، مطالعات محیطی هفت حصار، شماره نوزدهم، سال ششم
۱۲. فوسایت، آن. ماساچیو، لورا. فیتس جرالده، فرانک (۱۳۸۹). طراحی پارک‌های کوچک، ترجمه فاطمه روستایی، انتشارات آرمانشهر، چاپ اول ۱۰
۱۳. گلرخ، شمیم (۱۳۹۱). قرارگاه رفتاری واحدی پایه برای تحلیل محیط، انتشارات آرمانشهر، چاپ اول
۱۴. لنگ، جان (۱۳۸۶). آفرینش نظریه معماری، نقش علوم رفتاری در طراحی محیط". ترجمه علیرضا عینی فر، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم

۱۵. لینچ، کوین (۱۳۸۳). سیمای شهر، ترجمه منوچهر مزینی، انتشارات دانشگاه تهران

16. Alexander, C., Ishikawa, S., & Silverstein, M. (۱۹۶۸). A Pattern Language which Generates Multi-service Centers: Center for Environmental Structure Berkeley. CA.
17. Argyle, M., & Dean, J. (۱۹۶۵). Eye-contact, Distance and Affiliation. Sociometry, ۲۸۹-۳۰۴. - Bahreini, G., & Eynifar, AR (۲۰۱۲). Analyzing the Social Nature of the Physical Environment in the Human Environment. Journal of Fine Arts, ۴۵.
18. Barker, R.G. (۱۹۶۸). Ecological Psychology: Concepts and Methods for Studying the Environment of Human Behavior: Stanford University Press.
19. Daneshgar Moghaddam, G. (۲۰۱۲). Article of the Nature Lessons in creating Synchronization of Architecture: Faculty of Architecture, College of Fine Arts, University of Tehran.
20. Groot LVD. (۲۰۱۸). Research Methods in Architecture (AR. Eynifar, Trans). Tehran University Press, Tehran. - Hall, E.T., & Petita, A. (۱۹۶۶). The Hidden Dimension Garden City Press.
21. Lang, J. (۱۹۸۷). Creating Architectural Theory: The Role of the Behavioral Sciences in Environmental Design. Van Nostrand Reinhold New York - Lawson, B. (۲۰۰۷). Language of Space. Routledge. PBShop UK
22. Rapoport, A. (۲۰۱۹). Human Aspects of Urban Form: Towards a Man Environment Approach to Urban Form and Design. Elsevier.

سومین کنفرانس ملی شهرسازی و معماری دانش بنیان
3rd National Conference On Knowledge-Based Urban Development and Architecture

23. Salehinia, M. (۲۰۲۰). Analysis of the Effect of Urban Space Architecture on Human Interaction: Case Study: Measurement of Architectural Public Societal Spaces. Iran University of Science and Technology.